

JAN EINARSSON

Skandinaviska strategier i samtal

Recension av Ulla Börestam Uhlmanns doktorsavhandling *Skandinaver samtalar. Språkliga och interaktionella strategier i samtal mellan danskar, norrmän och svenskar*. Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 38 (1994).

Det är faktiskt ovanligt att en avhandling i ämnet nordiska språk handlar om nordiska språk, åtminstone om flera av de moderna språken på en gång. Ulla Börestam Uhlmanns avhandling handlar om problem och lösandet av problem vid samtal mellan danskar, norrmän och svenskar. Ett intressant och viktigt ämne! För trots att språken är så lika varandra, särskilt i skrift, så har vi säkert alla erfarenheter av problem med ömsesidig förståelse i tal.

Undersökningen bygger på fyra olika typer av material: 1) Videoinspelade internordiska, arrangerade samtal (29 st.) mellan ungdomar, som planerar en tänkt fest. Ungdomarna, som var i tjugooårsåldern, hade sommararbete i ett skandinaviskt grannland inom ramen för Nordjobb, ett samarbetsorgan för nordiskt arbetsutbyte. De samtalade i triader (en dansk, en norsk, en svensk) och i dyader (en dansk, en norsk; en svensk, en norsk; en dansk, en svensk). 2) Videoinspelade nationella samtal (9 st.) mellan t.ex. två danskar inbördes. 3) Ljudbandsinspelade efterintervjuer med deltagarna (18 st.) en eller ett par dagar efter inspelningen. 4) Skriftliga frågor (persondata och språkliga uppgifter), besvarade av alla försökspersoner (18 st.). Det videoinspelade materialet, som är det centrala, omfattar ca 128 000 ord.

Som framgår av avhandlingens titel särskiljer förf. i sin analys språkliga och interaktionella strategier. Det som faller under benämningen *språkligt* är drag som kan tolkas som tecken på en strävan efter anpassning så att talarna försöker finna en s.k. språklig minsta gemensam nämnare (SMGN) på ord- eller frasnivå. Här studeras också benägenheten att använda engelska som hjälpspråk. I interaktionsanalysen granskas förekomsten av repareringsstrategier som *Begäran om upprepning (BU)*, *Begäran om förtydligande (BF)* och *Begäran om bekräftelse (BB)*.

Syftet med den språkliga analysen är att diskutera om vi har en skandinavisk språkgemenskap. Andra centrala frågor är "huruvida internordisk kommunikation i några valda avseenden förlöper annorlunda än nationell" (s. 16.) "Gör deltagarna i interskandinaviska samtal särskilda språkliga ansträngningar för att finna en SMGN och vilka är i förekommande fall de ansträngningar som görs? Vilka talarmönster kan man finna i detta språkbruk: vilka gör vad? Ifall man finner tendenser till "skandinaviska" föranleds då dessa av språkliga problem i samtalen eller finns det anledning att fästa större vikt vid de socialpsykologiska sammanhangen? Hur stora är ansträngningarna: Finns det en tendens att verkligen tala varandras språk?" (s.17). Till den sista av dessa syftesfrågor fogas en hypotes om att det är danskarna som gör mest och svenskarna som gör minst. Svaren på dessa frågor söks alltså i alla de internordiska samtalen.

Syftet med den interaktionella analysen är att granska "vad man gör för att lösa *manifesta problem*", d.v.s. genom repareringsinitiativ (BU, BF, BB), och att "närgranska /.../ fall där en felaktig hypotes kommer i dagen" (s.17), d.v.s. missförstånd uppstår. (Den föga upphetsande hypotesen är här att detta är vanligare i internordiska än i nationella samtal.) Dessutom är ett syfte att undersöka vad ungdomarna gör för att förebygga problem. Svaren på dessa frågor söks enbart i de internordiska och de nationella tvåsamtalen (dyaderna).

Resultaten visar att det finns en relativt liten benägenhet att söka efter SMGN (adommodation) enligt den språkliga analysen. Större betydelse har strävan att förebygga och lösa missförstånd (reparation).

Bruket av engelska är påfallande sparsamt. Det finns bara 29 exempel på detta, sannolikt beroende på den speciella talsituationen med nordistiska (puristiska) förtecken. I 449 fall använder ungdomarna ord eller fraser från grannspråk ("skandinaviska"). Totalt utgör dessa två grupper av s.k. märkta ord bara 1 % av ordmassan. Den grannspråkliga anpassningen kan bestå i att man väljer ett ovanligt ord i det egna språket i stället för det normala, t.ex. sv. *spisa* för *äta*, eller att man lånar ett grannspråksord, t.ex. da. *korve* i stället för *pølser*, eller att man nybildar ord, t.ex. *gångbord* i stället för sv. *smörgåsbord*, no. *koldtbord*, da. *ta selv bord*.

Norrmännen anpassar sig mest och förstår bäst. Danskar och svenskar försöker närma sig varandra, och männen närmar sig grannspråk mer än kvinnorna. Den svaga tendensen att tala engelska är starkare i tregrupp än i tvågrupp, där den egentligen förekommer bara i en enda av grupperna. Hälften av de märkta uttrycken förekommer i samman-

hang där språket är fokuserat i samtalet. Det övriga, t.ex. *ja*, *nej* med grannspråksuttal, tolkas som ett sätt att markera gillande och samhörighet. Ofta har de märkta orden använts tidigare i samtalet.

Vid interaktionsanalysen jämförs de interskandinaviska samtalen med de nationella. De förra kännetecknas av mer spänd uppmärksamhet och av ett omständligare val av uttryck. I dessa är också repareringsinitiativen tre gånger så vanliga: "Vad sa du?" (BU), "Vadå knorren?" (BF), "Menar du att . . .?" (BB). Missförstånd är lika vanliga i interskandinaviska som i enspråkiga samtal, men de är av olika slag och har skilda orsaker. I de interskandinaviska samtalen beror de på språkskillnader. Svenskarna missförstår mest, norrmännen minst. I de enspråkiga samtalen har missförstånden sin grund i bristande tydlighet i referens, oklara ämnesbyten eller i förväxling av generellt och specifikt.

Ulla Börestam Uhlmann ställer frågan om man ackommoderar och reparerar för att bli förstådd eller för att stärka de sociala banden. Svaret blir rimligen ett *både och*. Men hon tycker sig ha fått tecken på att ackommodationen mer motiveras av strävan att bli förstådd. "Det faktum att ackommodationen till största delen gäller innehållstunga ord, tyder på att ackommodationen dikterats av kognitiva skäl" (s.195).

Reparationer förekommer mest i samtal med norska regionala varieteter inblandade och i samtal med svenska/danska standardspråk. Norrmännen reder sig bäst. De ackommoderar mest och begär sällan reparation. De utnämns till brobyggare i det interskandinaviska umgänget. Men, och det bör tilläggas i rättvisans namn, de är inte så begripliga som ryktet säger, det är de bara när de överger sina regionala varieteter. Och det gör de ju inte så gärna.

* * *

Den första syftesfrågan rör frågan om huruvida man kan påstå att vi har en skandinavisk språkgemenskap. I anslutning till den utreder Börestam Uhlmann förtjänstfullt det undflyende begreppet *språkgemenskap*, bl.a. i anslutning till Joshua A. Fishmans uppdelning av begreppet i *språklig likhet*, *interaktionsfrekvens* och *symbolisk integration*, d.v.s. känsla av samhörighet. Hon kommer då, utifrån egna och andras enkäter och förståelseundersökningar, fram till att vi inte har någon språkgemenskap, bl.a. eftersom svenskarna förstår danska så dåligt. Jag skulle vilja nyansera det hela genom att dela upp *språk-*

gemenskap i *skriftgemenskap* och *talgemenskap*. De skandinaviska språken är i skrift ömsesidigt begripliga. Vi har alltså en skriftgemenskap, menar jag. I det talade språket är det framför allt uttalet som skapar förståelseproblem. Bland högutbildade skandinaver som uttalar något så när bokstavstroget kan vi nog också tala om en talgemenskap. Däremot är det förstås svårare att hävda att det finns en skandinavisk talgemenskap för övriga grupper. Intressant är att geografisk närhet inte alltid ökar talspråklig förståelse över en riksgrens. Jag vet t.ex. av egen erfarenhet att danska studenter har mycket svårt att förstå t.o.m. den skånska lokalradions regionalt färgade nyhetsuppläsningar. Däremot har de nästan inga svårigheter att förstå mitt sydsvenska regionala standardspråk och ännu mindre svårigheter att förstå mellan-svenska eller standardsvenska.

Trots att alltså uttalet är det stora kruket, tas detta knappast upp i avhandlingen. Undersökningen bygger på en i min mening alltför detaljerad transkription. Vad ger det t.ex. för matnyttig information att bemöda sig om att skilja mellan *Mm* som står för "Enstavigt ummande. Tvåstavigt ummande: mmmm, ofta mmhm" och *Hm* "Enstavigt hummande"? Eller varför särskilja pauslängd inom intervallen 0,3, 0,5 och 0,7 sekunder (hur nu någon kan höra sådana skillnader)? Bättre hade varit att något närmare analysera det centrala uttalsproblemet på de ställen som verkar vara särskilt intressanta. Börestam Uhlmann diskuterar t.ex. bruket av halvdanskt, halvsvenskt och halv Norskt uttal. "Denna strategi tillhör de typiska dragen för det dansk-svenska blandspråk som Haastrup & Teleman (1978: 22) beskriver, och jag har många exempel på att mina svenska inspelningsdeltagare gör just detta. Eftersom min transkription inte är fonetisk har jag valt att inte skilja ut dessa ord utan jag har låtit dem ingå bland de belägg vilka räknats som danska, norska etc." (s. 5) (*Etc.* i citatet måste betyda 'svenska'.) Det verkar alltså här som om transkriptionssättet styrt arbetet mer än syftet.

Börestam Uhlmann skiljer på språklig analys och interaktionell analys. Jag skulle vilja kalla också den interaktionella analysen för *språklig*. Men låt gå för det, jag kan förstå tanken. Däremot har jag svårare att acceptera distinktionen mellan *språkliga* och *innehållsliga* i följande citat: "Just i samtalet har människor möjlighet att reda ut bristande överensstämmelser sinsemellan, bristerna må vara språkliga eller innehållsliga" (s. 35). Det är fundamentalt att i begreppet *språk* också inkludera innehållet. Ord utan innehåll är knappast språk. Däremot kan man skilja på *form* och *innehåll*.

Den låga frekvensen av engelska inslag beror, som förf. också påpekar, nog på att syftet med inspelningarna omtalades för försökspersonerna. I en av grupperna talades det dock jämförelsevis mycket engelska. Informanterna förklarade detta efteråt med att det var lättare, särskilt som det fanns en svår norrman i gruppen, att ta till engelska än att kommunicera på modersmålen. "Om det verkligen är så skall vara osagt. Vissa översättningar är mindre lyckade och behärskningen av engelska är, som man kan vänta, ingalunda fullständig. Att engelska språket skulle vara en bättre SMGN än modersmålen är obevisat" (s.192). Det skulle, tycker jag, varit intressant att något djupare tränga in i den här frågan, t.ex. genom att jämföra grupperns samtal på både engelska och modersmålen.

Vid ordklassanalysen har förf. fått problem med interjektionerna. I en förvirrad passage skriver hon: "Interjektionsmakrosyntagmerna ingår inte i de ordklassuppgifter Hultman & Westman ger men är i Talsyntaxmaterialet som helhet mycket vanliga. /.../ Hos mig utgör de 5,5 % av den märkta ordmassan, och sålunda nästan hälften av de registrerade formorden" (s. 3). Att de inte ingår i Hultman & Westmans ordklassuppgifter beror på att de analyserats som makrosyntager, d.v.s. på samma nivå som meningar. Att interjektionerna (huvudsakligen *ja* och *nej*) sedan hos Börestam Uhlmann klassificeras som formord strider mot alla kategoriseringar som jag känner till. Konstig är också beskrivningen av kategorin *innehållsord*, d.v.s. "substantiv, nominalfraser, adjektiv och adjektiviska adverbial, verb eller satsor med verb" (s. 94).

Varför anpassar undersökningens män sig mer än kvinnorna till sina samtalspartner? Det brukar ju annars vara kvinnorna som är mest ackommoderande. Jag kan tänka mig att männen kanske talar sluddrigare, dialektalare, längre från skriftbilden redan i grundläget, så att för att över huvud taget bli förstådda måste de anpassa sig. Istället för att då ackommodera "uppåt" mot det kvinnligt "fina" i modersmålet väljer de att ackommodera "åt sidan" mot grannspråket.

* * *

Börestam Uhlmanns avhandling kännetecknas av öppenhet. Hon drar sig inte för att belysa svårigheter och svagheter. Redovisningen är noggrann och detaljerad, t.o.m. bitvis alltför detaljerad för min smak, t.ex. när hon, dock i en not, meddelar att hon "i ett fall behövt slå i Politikens slangordbog (1993)" (s.81). De återkommande sammanfatt-

ningarna hjälper dock till att klargöra sammanhangen. Avhandlingen är resultat av en imponerande arbetsinsats inom en central del av ämnet nordiska språk. Den bildar en utmärkt grund för vidare studier inom området.